

FILA-OR (ANTONI ORFILA PONS) I L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA

Lidia Pérez i Pérez
Universitat de València

Antoni Orfila Pons és el folklorista més oblidat de Menorca. Arraconades les seves publicacions sobre els costums, les tradicions i el folklore menorquí a la «Página Menorquina» d'*El Bien Público* (Barber 1981) arran de la seva mort a la Guerra Civil espanyola, volem recuperar la seva figura i posar a l'abast del públic qui va ser Fila-Or i què representa la feina que va fer per la cultura popular de l'illa.

Antoni Orfila, també conegut per «es capellà de Llucalari», era natural de Sant Lluís (Menorca). Va néixer el 1884 a la possessió de Llucalari i morí afusellat durant la guerra a Cala Figuera, després d'haver estat empresonat al vapor Atlante. La seva devoció i estima pel folklore menorquí feu que publicàs més de mil quatre-cents ítems a la «Página Menorquina» i tenim constància que hi ha molt més material inèdit. Estam, doncs, davant un dels grans folkloristes de Menorca que cal conèixer i revalorar.

Pel que fa a la relació entre Fila-Or i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC), que hi aprofundirem cap al final de la comunicació, sabem que hi va aportar gloses i que organitzava glosades al Centre Catòlic a fi de fer xarxa entre els glosadors de Menorca a la vegada que transcrivía el material que cantaven. No tenim la certesa fins a quin punt va aportar a l'OCPC, així i tot, el que hi pogué contribuir no deixa de ser important.

1. *Antoni Orfila Pons: un resum biogràfic*¹

Començam, doncs, amb una síntesi biogràfica de l'autor protagonista d'aquesta comunicació. Com hem dit anteriorment, Antoni Orfila Pons va néixer el 1884 a una possessió rústica de Sant Lluís (Menorca) anomenada Llucalari, en el si d'una família humil amb onze fills. Va ser capellà, músic i folklorista menorquí. Durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939), Antoni Orfila va ser empresonat juntament amb altres religiosos a bord del vaixell Atlante, que es va utilitzar com a presó flotant a Maó. Va ser condemnat a mort i posteriorment afusellat a Cala Figuera (Maó) el 18 de novembre de 1936. La seva mort va ser una de les nombroses víctimes de la repressió que va patir la societat espanyola durant la guerra.

¹ La informació d'aquest apartat és extreta del llibre *Antoni Orfila Pons: es capellà de Llucalari* (Pons 2001) escrit pel capellà i doctor en Història de l'Església Guillem Pons Pons, l'única font oficial sobre el nostre folklorista.

Des de petit, va mostrar una gran devoció pel folklore i les tradicions de l'illa, així com també una vocació per la vida religiosa. Sembla que el curs 1896-1897 ja estudiava al Seminari de Ciutadella, va ser ordenat capellà el 1911 i celebrà la seva primera missa el mateix any el dia de Sant Jordi.

Va ser director del cor de la parròquia i organista, i va introduir els infants del poble en el coneixement de la música i oferint cursos d'estiu gratuïts. Orfila també va ser un apassionat del folklore, la música i la dansa de Menorca, i va recopilar i transcriure moltes cançons populars i ballades de l'illa. Però, va signar aquestes obres amb el pseudònim de «Fila-Or».

2. *Filador del Folklore Menorquí*

Orfila creia que era rellevant recollir i preservar les tradicions i les expressions culturals populars perquè no es perdin amb el pas del temps. Considerava que el folklore era una part important de la identitat d'un poble i que la seva salvaguarda era fonamental per mantenir viva la cultura i la història d'un lloc. És per aquest motiu que va utilitzar el lema «Col·ligite fragmenta, ne periant» per a encapçalar les seves publicacions a la «Pàgina Menorquina».

El lema «Col·ligite fragmenta, ne periant» és una frase llatina que es pot traduir com «Recolliu els fragments, perquè no es perdi res». Aquesta frase es troba a l'Evangeli de sant Joan (capítol 6, versicle 12) i fa referència al moment en què Jesús multiplica els pans i els peixos per alimentar la gent que l'acompanya. Antoni Orfila va trobar aquest lema en una bracerola antiga que guardava dins l'armari on tenia els seus reculls i el va adoptar com a lema personal, ja que li semblava que reflectia la seva passió per la recopilació folklòrica. Així és com es converteix en el missatge que resumeix la seva tasca de recopilació, documentació i difusió del folklore que va explicar al diari maonès:

Animats per aquelles paraules de s'Evangeli, en que diu que després d'haver ben menjat es mils [de persones] qui seguien el Bon Jesús, en que va manar a n'es deixebles que replegassin tots es troços que havien sobrat perquè no es perdessin, hem anat replegant també un dia i un altre dia, de boca en boca, ses oracions que es poble resava; molts d'ells qui no sabien llegir ni escriure. De debò que és sorprenent, perquè se veu que resa amb molta devoció, i que una generació de s'altra ha recollit tot lo que sabia, tots es trossets, perquè no se perdessin («Pàgina menorquina», 23.10.1930).

A més, el lema «Col·ligite fragmenta, ne periant» també té una relació amb el pseudònim que utilitzava Antoni Orfila, «Fila-Or». Aquest pseudònim és una inversió del seu cognom, però també pot rebre una altra interpretació relacionada amb el lema. D'una banda, fer fil o filar, en aquest context, fa

referència al procés de recopilació i estudi del folklore. Així com en el procés de filar el fil, s'ha d'anar traient els fils solts, eliminant les impureses i separant el material bo del que no ho és, com és en el procés de recopilació i estudi del folklore que també cal fer una selecció del material recollit.

D'altra banda, l'or simbolitza el valor i la riquesa que es pot trobar en les tradicions i costums populars. Com si es tractàs d'un metall preciós, en les tradicions populars hi ha un gran valor cultural que cal preservar i valorar. Per tant, el pseudònim de «Fila-Or» representa la tasca de recopilar i estudiar amb paciència i delicadesa la saviesa del poble, trobant i conservant les joies culturals que hi ha amagades en les tradicions populars.

Així, «Fila-Or» es pot interpretar com «teixeix or», «teixeix riquesa a partir de la cultura i les tradicions». Aquesta idea de teixir i entrellaçar les tradicions i els costums del poble és consistent amb la idea de recollir i no perdre cap fragment de la cultura popular, que es pot interpretar a partir del lema. Però, més enllà d'això, també té una simbologia relacionada amb la seva tasca de recopilació i estudi del folklore.

3. Introducció en l'estudi i publicació del folklore

Antoni Orfila va iniciar la seva tasca al voltant de l'any 1909. En aquesta època, començà recollint costums, tradicions, oracions i cançons religioses que s'havien transmès de generació en generació a través de la tradició oral. Va ser l'època també en què mantingué una relació epistolar estreta amb Francesc Camps i Mercadal, amb qui, a través d'aquesta correspondència, va compartir les seves investigacions i reflexions sobre la cultura popular de Menorca. També li demanava consell per a la recopilació de material etnogràfic. En concret, li va demanar que li enviés material sobre les tradicions i costums d'Es Migjorn Gran, el poble on Camps i Mercadal havia nascut. Al llarg dels anys, Orfila aniria ampliant la seva recopilació a altres aspectes de la cultura popular, com ara la música, les danses, les rondalles i les llegendes, entre d'altres.

Fila-Or va contribuir amb més de mil quatre-cents articles, relats, costums, tradicions, oracions, cançons i altres continguts a la secció de la «Página Menorquina» d'*El Bien Público* –secció dirigida per Lorenzo Lafuente– durant el període comprès entre 1927 i 1936. A part del lema que ja hem comentat, Fila-Or solia afegir comentaris explicatius abans i/o després de cada relat o rondalla, amb l'objectiu de contextualitzar-los i donar-los una major comprensió. A més, encapçalava la secció amb el títol «Cosas de la tierra», en referència als costums i tradicions populars de l'illa. Aquesta dedicació i detallisme en la recopilació i difusió del folklore menorquí va ser una de les seves principals contribucions.

A més del que va publicar durant la seva vida, Fila-Or també va recopilar una gran quantitat de material que mai va veure la llum. Es coneix l'existència d'un arxiu inèdit abundant que inclou cançons, rondalles, costums, oracions, jocs i altres elements de la cultura popular de Menorca.

4. Poesia popular a la «Pàgina Menorquina» i la seva relació amb l'OCPC

Antoni Orfila va recollir i publicar a la secció del diari *El Bien Público* un total de 755 gloses, 105 cobles, 83 cançons, 59 oracions i 23 codolades. Pel que fa a les gloses, eren de glosadors desconeguts i experimentats, tant improvisades com de cas pensat. Segons Paredes i Salord (2005: 14), «el folklorista Antoni Orfila Pons [...] anomenava així “ses que s'escriuen després de fetes de cap”, i les diferenciava de les “de tu a tu” o improvisades, producte de l'enginy i l'agudesia de dos glosadors en un combat de taverna». De fet, sabem que alguns investigadors saben de l'existència de la tasca de Fila-Or, com Natàlia Sans (2002: 59): «per sort, les lletres de les cançons foren publicades a *El Bien Público*, on queda constància que foren recollides amb partitura i es fan algunes descripcions de l'àire de les cançons, del compàs, de la tonalitat, etc.», però cap d'ells l'han treballat.

En relació amb el combat de taverna, sabem de Fila-Or organitzava glosats al Centre Catòlic. Aquesta era una estratègia per facilitar la captació de gloses, és a dir, per encoratjar els glosadors a participar i compartir les seves creacions poètiques amb la comunitat. El Centre Catòlic, com a lloc de reunió i activitat cultural, proporcionava un espai adequat per a la celebració d'aquestes trobades poètiques improvisades. Organitzar glosats al Centre Catòlic en els Darrers Dies, en hivern i durant carnaval podria haver estat una forma de promocionar i mantenir viva la tradició de la glosa a Menorca, així com de fomentar la interacció i la participació de glosadors, tant novells com experimentats, en un entorn propici per a la seva pràctica. Els glosadors que hi participaven eren principalment de Maó, Sant Climent, Alaior i Sant Lluís.

En relació amb l'OCPC i les gloses que va recopilar Fila-Or, no se sap amb certesa quin material seu s'hi va incloure, però el que sí que sabem és que ell hi va participar cantant (Fig. 1).

A part de la partitura es conserva una fotografia (Grassot 2019: 78) on apareix a la missió número 30 del *Cançonero*, quarta a les Illes Balears, encarregada a Baltasar Samper i Andreu Ferrer, i també va cridar els glosadors que coneixia perquè en formessin part. Així, segurament Antoni Orfila va recopilar moltes de les cançons que van ser aportades al *Cançonero* amb antelació i va servir com a pont entre els informants i el *Cançonero*. Entre els informants referenciats per Fila-Or hi havia en Joan Gomila Gonyalons, que en aquell moment vivia a Sant Lluís i era president del Sindicat Agrícola de Sant Isidre, i Anna Orfila Pons, la seva germana.

31. MAI FADER...

Allegret

Mai fa-der, mai ma-der, mai sis-ter, mai
 güel; di-mis-sis per do-blis per bò-til de
 ueny, de ueny, de tu, de ti-ta-li
 tenc, d'es-pe-ny in-gles-meny; ueny de
 tu, de ti-qui-li tenc; qui-mes per
 do-blis de bò-tils de uels, de ueny.
 (critat)
 Foc a l'inglis!

Mai fader,
 mai mader,
 mai sister,
 mai güel.
 Di missis,
 per doblis,
 per bòtil,
 de ueny
 Crit: De ueny.
 De tu,

de titaliteng.
 D'espeny inglesmeny,
 ueng, de tu,
 de tiquilitenc.
 Guimes
 per doblis
 de bòtils
 de uels, de ueny.
 Crit: Foc a l'inglès.

Cantaire: El vicari de Sant Lluís, el Rd. D. Antoni Orfila, que la sap dels page-sos de Biniancollet. L'amo en Biel d'aquell lloc la sabia dels avis de can Patrom i aquests les anomenaven «ses cançons en llatí».

Fig. 1. Versió de «Mai Fader» que va ser cantada per Antoni Orfila durant la missió de Baltasar Samper i Andreu Ferrer a Menorca (agost-setembre de 1927).

5. Conclusions

És cert que malgrat la seva tasca important com a folklorista i recopilador de gloses, Fila-Or no és gaire conegut fora de l'illa de Menorca i la seva obra ha estat poc explorada i difosa en altres àmbits. A més, en algunes de les planes web que se'n parla de passada i altres fonts d'informació es fa menció de Fila-Or com un dels grans folkloristes de Menorca, però no s'ha aprofundit prou en el volum de treball que va dur a terme, el seu valor i la seva obra en general.

És important destacar la figura d'Antoni Orfila Pons com un folklorista clau de Menorca, que va fer una valuosa tasca en la recopilació i divulgació dels costums, les tradicions i el folklore de l'illa. Tot i que les seves publicacions es van veure limitades a la «Página Menorquina» d'*El Bien Público* és necessari recuperar i destacar la seva contribució a la cultura popular de Menorca, així com posar la seva figura i feina a l'abast del públic.

Pel que fa a la relació entre Fila-Or i el *Cançonero*, caldria realitzar una investigació exhaustiva i comparar les gloses recollides per Orfila amb les que figuren a l'OCPC per determinar amb precisió quantes d'elles són a l'obra. O bé, si aquestes poesies populars que hi degué cantar o aportar són també a les publicacions que va fer, així com analitzar quines versions n'hi ha. El que s'ha ofert en aquestes planes és una aproximació de l'estat de qüestió, atès que s'hauria de fer una investigació molt més profunda per determinar la influència del folklorista dins l'obra objecte d'aquestes comunicacions.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BARBER, Miquel (ed.) (1981): *Página menorquina de El Bien Público: edición facsímil reducida, patrocinada por el Ateneo de Mahón*, Maó, Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón.
- GRASSOT, Marta (2019): *La fotografia en l'Obra del Cançonero Popular de Catalunya*, Treball de fi de grau dirigit per Bernardo RIEGO, Universitat Autònoma de Barcelona. En línia: <<https://ddd.uab.cat/record/234711>> [Consulta: gener de 2023].
- PAEDES, Maria; SALORD, Josefina (eds.) (2005): «Introducció» a ANTONI FEBRER I CARDONA, *Poesies I. Gloses i cobles*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears, p. 5-32.
- PONS, Guillem (2001): *Antoni Orfila Pons: es capellà de Llucalari*, Sant Lluís, S'Auba.
- SANS, Natàlia (2002): «Andreu Ferrer: les cançons amb música», *Revista de Menorca*, vol. 86, núm. 2 (2002), p. 59-66. En línia: <<https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/340948>> [Consulta: setembre de 2022].